

ність О. Золотаренка Москві видається вельми сумнівною.

Після усунення з ніжинського полковництва О. Золотаренко залишився на деякий час в Ніжині й продовжував службу в Ніжинському козацькому полку. Маємо припустити, що він мав добрі відносини з новим ніжинським полковником П. Уманцем й надалі користувався авторитетом ніжинської козацької старшини. Свідченням цього є той факт, що у 1670 р. О. Золотаренко був призначений наказним ніжинським полковником на час відсутності в Ніжині П. Уманця [6, с. 267]. Подальша доля, час смерті й місце поховання О. Золотаренка залишаються невідомими.

Отже, життя і діяльність кошового отамана і ніжинського полковника Остапа Золотаренка яскраво відображають всю складність палітри українського державотворення другої половини XVII ст., означеного братовбивчою війною за владу, проросійською політикою українського духовенства, прагненням Москви знищити Гетьманщину.

ПОСИЛАННЯ

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией (далі – АЮЗР). – Т. VI. – СПб.: В типографии Эдуарда Праца, 1869. – IV – 280 с.
2. АЮЗР. – Т. VIII. – СПб. В типографии В.В. Пратца, 1875. – 400 с.
3. Антонович В.А. Демко Многогрішний // Гетьмани України. – К., 1991. – С. 85–93.
4. Гордон Патрик. Дневник 1659-1667 / Перевод, статья, приращение Д.Г. Федосова. – М.: Наука, 2013. – 315 с.
5. Железко К.А. Вбивство московського посла Ю. Лодженського: політичний хід чи прикрий випадок? // Сучасні проблеми світового співтовариства та роль суспільних наук у забезпеченні його розвитку: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, Україна, 13–14 березня 2015 р.). – Одеса: ГО «Причорноморський центр досліджень проблем суспільства», 2015. – С. 24–29.
6. Заруба В.М. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького 1648–1782 рр. – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД», 2007. – 380 с.
7. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. – Том II. Полк Нежинский. – К., 1893. – 521 с.
8. Модзалевский В.Л. Малороссийский Родословник. – Т. 2: Е–К. – К., 1910. – 746 с.
9. РГАДА. Ф. 229. Малороссийский приказ, оп. 2, ед. хр. 15, л. 110–112.
10. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687): Матеріали до укр. дипломатію / Упоряд. І. Бутич, В. Риневич, І. Тесленко. – Київ-Львів: НТШ, 2004. – 1087 с.
11. Яворницький Д.І. Іван Дмитрович Сірко, славний кошовий отаман війська запорозьких низових козаків. – Дніпропетровськ: Промінь, 1990. – 190 с.

Железко Р.А. Нежинський полковник Остап Золотаренко
Стаття розкриває малоизвестні факти з життя нежинського козацького полковника Остапа Золотаренка. Особое внимание обращено на его вклад в процесс государственного строительства, борьбу за власть, отношения с гетманами, нежинским духовенством и московским правительством.

Ключевые слова: Гетманщина, Нежинский казачий полк, Черная рада.

Zheliezko R.A. Nizhyn colonel Ostap Zolotareno
The article reveals little-known facts from the life of Nizhyn cossack colonel Ostap Zolotareno. Particular attention is drawn to his state-building efforts, the struggle for power, relations with hetmans, Nizhyn clergy and the Moscow government.

Key words: Hetmanate, Nizhyn Cossack regiment, Black Council.

27.02.2018 р.

УДК 94(477):375.1(625.88)«16/17»

Л.В. Лесик

БЛАГОУСТРІЙ МІСТА НІЖИНА У XVII–XVIII СТ.

Стаття присвячена малодослідженій урбаністичній проблемі – благоустрою міст XVII–XVIII ст. Авторка визначила головні аспекти благоустрою Ніжина XVII–XVIII ст.: стан вимоцених доріг, санітарний стан міста. Підняті питання дотримання правопорядку та пожежної безпеки. На прикладах пожеж другої половини XVIII ст. показано нищівні наслідки вогню.

Ключові слова: Ніжин, місто, благоустрій, пожежа, дороги.

Для створення позитивного образу України як сучасної європейської країни органами державної влади та місцевого самоврядування значна увага приділяється благоустрою столиці, обласних центрів, міст і сіл. Благоустрій – розроблення і вжиття ефективних комплексних заходів з утримання території населених пунктів у належному стані, їх санітарного очищення, збереження об'єктів загального користування [1].

Українські дослідники-урбаністи вивчали тільки деякі аспекти благоустрою міст Лівобережної України. Популярністю користуються теми про пожежну безпеку (Л. Лесик [2], Б. Галь [3]) та епідемії (О. Воловик [4]). У статті автор ставить за мету показати, яким питанням благоустрою Ніжина XVII–XVIII ст. міська влада приділяла особливу увагу.

У XVII–XVIII ст. функція нагляду за дотриманням належного санітарного стану міста, проведенням робіт по його благоустрою покладалася на Ніжинський магістрат. У «Правах, по которм судится малоросійський народ» (далі «Правах») цьому питанню присвячено окремих підрозділ – Артикул 5 [5, с. 765]. До кола обов'язків магістрату входило вирішення питань ремонту мостів, дотримання належного санітарного стану, правил пожежної безпеки (її «Права» виписані окремим Артикулом 6). Слідкувати за благоустроєм міста мав городничий. Очевидно, такі ж функції поклалися і на городового отамана, якого призначала полкова канцелярія.

Ключовим питанням благоустрою у місті було улаштування доріг, особливо на в'їзді, виїзді та на головній вулиці. Міські жителі разом із мешканцями навколишніх сіл та містечок повинні були спільними зусиллями «мости старые починять или новые строить». «Права» зобов'язували більш заможних городян дерево та інші матеріали постачати, а бідних виконувати саму роботу [5, с. 766]. В джерелах зафіксовано випадок уникання греками виконання повинностей по благоустрою міста. Так, до Генеральної військової канцелярії було надіслано донесення зі скаргою на греків, які в 1729 р. відмовилися давати кошти на купівлю деревини для будівництва мостової, саме тому не вистачило «600 палей» [6, арк. 2–2 зв.].

Магістрат вимагав вчасно прибирати мертвих тварин та бруд зі своїх дворів в «особое за городом место» [5,

с. 767]. Після ярмарків торгівці люди мали прибирати за собою сміття, яке складали на пусті вози. Заборонявся забій хворої худоби і продаж недоброякісного м'яса на торгах. Також вимагалось здійснювати забій тварин за містом, щоб сморід від цього не поширювався міськими вулицями [5; с. 767].

До обов'язків міського уряду входило вирішення питань щодо випередження злочинів, заборони азартних ігор та бійок. Городничі та сторожі повинні були арештовувати всіх волоцюг і «попрошаек», які з'являлися у місті без свідоцтв та паспортів, адже під їх видом сюди могли потрапляти злодії та палії [5, с. 763].

Справжнім лихом для міста XVII–XVIII ст. були пожежі. Магістрат мав створити реєстр дворів і на чолі кожного десятка призначити десятників, а ті, у свою чергу, управляти сотниками. В реєстрі зазначався перелік протипожежних знарядь, які мали знаходитись у кожному домі, та розписаний алгоритм дій на випадок пожежі. Основними протипожежними знаряддями на той час були круки, драбини, щити, квачі, відра та бочка з водою. Також «Права» передбачали систему штрафів для мародерів.

В організації протипожежної безпеки міський уряд покладався на цехи, для яких було розроблено спеціальні настанови. За дотриманням протипожежної безпеки стежив райця, який контролював чистоту димоходів, зобов'язував власників будинків бути напоготові. На порушників установлених правил накладався штраф [7, с. 428].

Одна з пожеж кінця весни 1754 р. наробила великого лиха. Вогонь «господарював» у Нижньому місті, пошкодив браму та міст так, що по останньому неможливо було пересуватися [8, арк. 2 зв.].

З документів, поданих до Генеральної військової канцелярії, маємо відомості, які дозволяють скласти повне уявлення про пожежу 14 вересня 1754 р. У відомість з переліком постраждалих від пожежі потрапили жителі першої, другої та третьої полкової Ніжинської сотні, що проживали за міськими мурами поблизу міста, та жителі центральної частини Ніжина. Так, у першій полковій сотні без даху над головою залишилося 113 родин, які проживали у 121 дворі [9, арк. 7]. У другій полковій сотні постраждало від вогню 24 хати у 14 дворах [9, арк. 10 зв.], у третій – 66 дворів та 76 хат [9, арк. 12 зв.]. Також вигоріла центральна частина міста з адміністративними установами і церквами, що там розташовувалися [9, арк. 15–17]. З відомості зрозуміло, що саме в тут постраждали найбільш заможні жителі міста, що були власниками нерухомого майна. У вогні згоріли житлові будинки ніжинського війта Петра Тернавіота, бурмистра Афанасія Сторожинського, вдови колишнього бурмистра Кониського та ін. [9, арк. 16–17].

Пожежа 26 жовтня 1754 р., яка сталася після вечірньої служби в церкві, знову нанесла матеріальні збитки ніжинському війту Петру Тернавіоту. Вогнем було пошкоджено дах його дворових будівель [10, арк. 35].

У 1756 р. пожежа повністю знищила Введенський жіночий монастир. «От сильного пожара, свирепствовавшего в Нежине, монастырь этот совершенно погорел, только несколько келий уцелело от пламени» [11, с. 178].

В ніч на 28 листопада 1759 р., о четвертій годині, сталася пожежа за Крупицькою брамою у домі полкового писаря Якова Почеки. Причина пожежі, як вказується в рапорті, – «от небрежения топления печи». В результаті постраждало дві хати [12, арк. 2]. Цього ж дня трапилася ще одна пожежа, але вже на території самого міста. Вщент вигорів сінник та конюшня відомого московського купця Максима Алісова. Причиною пожежі виявилось недотримання норм будівництва: «Оной пожар учинился от состоящего близи его купца Алисова того згорелого сенника и конюшни расстоянием в аршин шинкового дому в котором без опасения как днем так и ночью топят печи, у которых печей никаких труб не имеетца» [12, арк. 2].

Пожежа 27 лютого 1760 р. фактично вщент знищила дворище вдови грека Прокофія Василевича Марії Іванової. Причиною пожежі вказано необережне поводження з вогнем орендаря будинку курського купця Івана Іванова [12, арк. 6].

Під час пожежі, яка трапилася 14 вересня 1797 р., згоріла будівля Благовіщенського монастиря, що знаходилась навпроти нього через тракт, та «сгорело домов каменных тридцать три, деревянных семьдесят четыре и в доме нежинского народного училища истреблены крыши. Причиной пожара была та, что в доме Протченка перетапливаемо было для зделки свечей сало» [13, с. 558]. В результаті архімандрит Віктор просив Чернігівське губернське правління відновити або надати нові документи на володіння місця спаленого трактиру [14, арк. 7, 11].

Аналогічна ситуація сталася менше ніж за рік у центрі міста Ніжина. «Ніжинський літопис» повідомляв: «1798 мая 7 против 8 числа пожар сделался в городе. Погорели церковь Николая з большим колоколом, все купеческие ряды и городской магистрат» [15, с. 63], на відновлення якого ще у 1804 р. виділялися кошти у розмірі 10121 руб. 9 коп. [14, арк. 16].

«Учреждение о губерниях» 1775 р. поклато поліційні функції у містах на городничих. У Ніжині за городничого став відомий Сердюков. Він поділив місто на сотні й десятки за кількістю будинків і призначив сотських та десятських, обов'язки яких описав у інструкції; їм він підпорядкував домовласників, які на випадок пожежі повинні були постачати пожежний реманент [16, с. 56].

Таким чином, основна робота з благоустрою у Ніжині XVII–XVIII ст. полягала у ремонті доріг, а дотримання санітарних норм і правил пожежної безпеки захищало городян від виникнення надзвичайних подій у місті.

ПОСИЛАННЯ

1. Закон України «Про благоустрій населених пунктів». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2807-15>.

2. Лесик Л.В. Розвиток пожежної безпеки в містах Гетьманщини у XVII–XVIII ст. / Людмила Лесик // Література та культура Полісся. – Вип. 76. Серія «Історичні науки». – № 2. / Відп. ред. і упоряд. Г.В. Самойленко. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 442 с.

3. Галь Б.О. Глухівська пожежа 1784 р. у свідченнях очевидців та потерпілих / Богдан Галь // Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. – К. – Глухів: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2016. – Випуск 9. – С. 283–291.

4. Воловик О. Епідемії на українських землях XVII–XVIII ст. та боротьба проти них. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gisap.eu/ru/node/633>.

5. Права, по которым судится малороссийский народ / под ред. А.Ф. Кистяковского. – К., 1879. – 838 с.

6. Центральний державний історичний архів України в місті Києві (далі ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 4661, 5 арк.

7. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні / Дмитро Багалій // Розвідки про міста та міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Ч. 2. – Львів, 1904. – С. 387–442

8. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 18880, 5 арк.

9. ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 13338, 23 арк.

10. ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 2519, 56 арк.

11. Заметки для описания Нежинского женского Введенского монастыря // Черниговские губернские ведомости. – 1857. – № 21. – Часть неофициальная. – С. 177–178.

12. ЦДІАК України, ф. 59, оп. 1, спр. 3346, 15 арк.

13. Ковалевский А. О большом пожаре в г. Нежине в 1797 году / А. Ковалевский // Киевская старина. – 1894. – Т. XLIV. – Март. – С. 558–559

14. Ніжинська філія Державного архіву Чернігівської області, ф. 341, оп. 1, спр. 1358, 25 арк.

15. Морозов О.С. Миський магістрат – невід'ємна частина історичного ландшафту Ніжина / О.С. Морозов // Відлуння віків. – 2004. – № 01. – С. 61–64.

27. Харламович К.В. Нариси історії грецької колонії в Ніжині (XVII–XVIII ст.). До історії національних меншостей в Україні / Підготовка тексту, післямова, коментарі: С. Чернухін, О. Морозов. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя; Музей рідкісної книги; Ніжинське міське товариство греків імені братів Зосимів. – Ніжин: ТОВ «Ферокол», 2011. – 380 с.; іл.

Лесик Л.Л. Благоустройство города Нежина XVII–XVIII веков

Статья посвящена мало исследованной теме в урбанистике – благоустройству городов XVII–XVIII веков. Автор определила главные стороны благоустройства Нежина XVII–XVIII веков: состояние мощеных дорог, санитарное состояние города. Подняты вопросы правопорядка и безопасности. На примерах пожаров второй половины XVIII в. показаны разрушительные последствия огня.

Ключевые слова: Нежин, город, благоустройство, пожар, дороги.

Lesyk L.L. Improvement of the city of Nizhyn in the XVII–XVIII centuries

The material is devoted to one little-studied topic in urban studies – improvement of cities of the XVII–XVIII centuries. The author identified the main aspects of the city's accomplishment: condition of cobblestone roads, sanitary condition in the city, law and order and security in the city, fire safety. On examples of fires of the second half of the XVIII century shocking effects of fire are shown.

Key words: Nizhyn, city, improvement, roads, fire.

12.03.2018 р.

УДК 94(477):623.817«1700/1721»

К.А. Желєзко

НІЖИНСЬКА ФОРТЕЦЯ В ЧАСИ ПІВНІЧНОЇ ВІЙНИ 1700–1721 рр.

Стаття присвячена функціонуванню ніжинської фортеці в часи Північної війни 1700–1721 рр. Окремий наголос зроблено на процесі відбудови та реконструкції фортеці.

Ключові слова: фортеця, реконструкція, воєвода, комендант, Північна війна.

Актуальність дослідження історії ніжинської фортеці XVII–XVIII ст. зумовлена посиленням уваги в Україні до охорони історико-архітектурної спадщини та краєзнавчих розвідок. На сьогодні дослідженням ніжинської фортеці в часи Північної війни 1700–1721 рр. займалися історики М. Бережков, В. Дядиченко, Ф. Ласковський, Ю. Москаленко та інші. Питання використання полонених шведів на будівельних роботах у фортецях в Україні, зокрема в Ніжині, вивчала Г. Філіпова.

Ніжинська фортеця, збудована польською владою у 1618 р., за час свого існування перебувала у складі декількох держав та під управлінням різних чиновників. Так, у 1648 р., з початком Національно-визвольної революції під проводом гетьмана Б. Хмельницького, польські залоги були витіснені з Ніжина. З того часу фортеця знаходилася у віданні полковника Ніжинського козацького полку. Але, починаючи з 1659 р., управлінням фортецею почали займатися московські воєводи відповідно до підписаної Переяславської угоди між українським гетьманом Ю. Хмельницьким та московським царем Олексієм Михайловичем. З того часу на території фортеці також розміщувався загін московських стрільців. Ніжинська фортеця в другій половині XVII ст. успішно витримала декілька штурмів та облог. Втім, в останній чверті XVII ст., фортеця не підтримувалася в належному стані, оскільки, зважаючи на зміну в геополітичному становищі країни, зникла військова загроза для регіону. Московська адміністрація не займалася відновленням та реконструкцією ніжинської фортеці, і такий стан речей зберігався до початку XVIII ст.

У зв'язку з новою військовою загрозою від Швеції цар Петро I наказав підготувати країну до війни, у тому числі і прикордонні фортеці. Так, 1700 р. до Києва, Чернігова, Переяслава та Ніжина було відправлено французького інженера Лямота де Шампі разом з перекладачем Григорієм де Рівером для огляду й створення креслень фортець згаданих міст [8, с. 419–420]. Наразі не встановлено, чи були дані креслення фортеці м. Ніжина втілені у життя. Натомість відомо, що 24 лютого 1700 р. цар віддав наказ про модернізацію наявних фортець Московського царства, зокрема в Ніжині цитадель мала вмещувати 600 чол. (в Переяславі 200 чол.). Коли саме і хто буде займатися даними фортифікаціями мало визначатися пізнішим царським указом [4,